

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB
TA‘LIMI VAZIRLIGI**

**SAMARQAND VILOYATI PEDAGOGLARNI
YANGI METODIKALARGA O‘RGATISH
MILLIY MARKAZI**

XURRAMOV ANVAR VAFOKULOVICH

**O‘QITUVCHILARNING MAS‘ULIYAT VA
MOSLASHUVCHANLIK KO‘NIKMALARINI
RIVOJLANTIRISH
(Uslubiy ko‘rsatma)**

Samarqand – 2023

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA
TA‘LIMI VAZIRLIGI**

**SAMARQAND VILOYATI PEDAGOGLARNI YANGI
METODIKALARGA O‘RGATISH MILLIY MARKAZI**

XURRAMOV ANVAR VAFOKULOVICH

**O‘QITUVCHILARNING MAS‘ULIYAT VA
MOSLASHUVCHANLIK KO‘NIKMALARINI
RIVOJLANTIRISH
(Uslubiy ko‘rsatma)**

Samarqand – 2023

Xurramov A.V. O'qituvchilarning mas'uliyat va moslashuvchanlik ko'nikmalarini rivojlantirish. Uslubiy ko'rsatma. Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi, 2023.

Muharrir: D.Urinbayeva – Samarqand viloyati Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi tillarni o'qitish metodikasi kafedrasini mudiri

Taqrizchilar: A.Raximov –Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi, Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari kafedrasini dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

Sh.S.Jumanov – O'zbekiston-Finlandiya Pedagogika instituti Pedagogika kafedrasini o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

Ushbu ko'rsatmada malaka oshirish jarayonida o'qituvchilarning mas'uliyat va moslashuvchanlik ko'nikmalarini rivojlantirish o'qituvchi – pedagogik-psixologik jihatdan o'z mutaxassisligi bo'yicha maxsus bilimlarga va ma'lumotga ega, kasbiy tayyorgarlikka va yuksak axloqiy fazilatlariga boy, ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatuvchi shaxs ekanligi, o'qituvchi ta'lim jarayonida o'qitishning ilg'or shakllarini optimal darajada tashkil etishni, barkamol shaxsni tarbiyalash nazariyasini turli yangi g'oyalar bilan boyitishni puxta bilishiga qaratilgan bo'lib, umumta'lim maktablari o'qituvchilari uchun uslubiy yordam bo'ladi degan umiddamiz.

Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi Ilmiy kengashining 2023-yil ___-_____dagi _____-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan

KIRISH

Malaka oshirish jarayonida o‘qituvchilarning mas‘uliyat va moslashuvchanlik ko‘nikmalarini rivojlantirish “O‘qituvchi – pedagogik-psixologik jihatdan o‘z mutaxassisligi bo‘yicha maxsus bilimlarga va ma‘lumotga ega, kasbiy tayyorgarlikka va yuksak axloqiy fazilatlariga boy, ta‘lim muassasalarida faoliyat ko‘rsatuvchi shaxsdir. O‘qituvchi ta‘lim jarayonida o‘qitishning ilg‘or shakllarini optimal darajada tashkil etishni, barkamol shaxsni tarbiyalash nazariyasini turli yangi g‘oyalar bilan boyitishni puxta bilishi lozim. Hozirgi kunda o‘qituvchining pedagogik mahoratida *“Bilish, tushunish, qo‘llash, tahlil qilish, sintez qilish, baholash”* kabi didaktik qonuniyatlar ta‘lim berishning muhim kategoriyalari sifatida e‘tirof etilgan”¹.

Aynan e‘tirof etilishicha shaxsga ta‘lim–tarbiya berish nihoyatda murakkab jarayon, qadimdan ushbu faoliyatga jamiyatning yetuk arboblari jalb etilgan. Mazkur holat yosh avlod tarbiyasi, uni tashkil etish mazmuni va nafaqat shaxs kamoloti, balki jamiyat taraqqiyotini ham belgilovchi muhim ahamiyatga molik bo‘lgan omil ekanligi ta‘kidlangan. O‘zbekiston Respublikasida o‘qituvchi kadrlarning ma‘naviy qiyofasi, aqliy salohiyati hamda kasbiy mahoratiga nisbatan jiddiy talablar qo‘yilgan.

Bugungi kun o‘qituvchisiga nisbatan qo‘yilayotgan talablar mazmuni yil sayin yangilanib, zamon talablariga moslashib bormoqda. Zamonaviy o‘qituvchi ta‘limni qanday tashkil etishi zarur? Bu savolga quyidagicha javob berish mumkin:

- avvalo u o‘z mutaxassisligi bo‘yicha ta‘lim beradigan fanlardan pedagogik texnologiyalarga asoslangan ma‘ruza, seminar, amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlarini mazmunan yaxlitligini ta‘minlashi;

¹ A. Xoliqov Pedagogik mahorat Kasb-hunar kolleji o‘quvchilari uchun darslik/; i,— T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2011

- pedagogik va axborot texnologiyalari hamda o‘quvchilar o‘quv faoliyatini faollashtiruvchi metodlarni qo‘llashi, o‘quv mashg‘ulotlarida pedagogik va axborot texnologiyalarining so‘nggi yutuqlarini uyg‘unlashtirish malakasiga ega bo‘lishi;
- ta‘lim muassasalarida fanlarni o‘qitish mazmuniga mos ravishda pedagogik tizimni loyihalay olishi;
- ta‘lim beradigan fanlar turkumini rivojlantirish istiqbollarini ochib berishga qaratilgan ilmiy izlanishlarni muntazam amalga oshira olishi;
- ta‘lim-tarbiyaviy faoliyatda jahonning rivojlangan mamlakatlarida pedagogika va psixologiya sohasida erishilayotgan ilg‘or tajribalarni amalda modernizatsiya qilgan holda qo‘llashi;
- O‘rta Osiyo mutafakkirlarining boy ma‘naviy meroslaridan ta‘lim-tarbiyaviy faoliyatda foydalanishi;
- darsning barcha turlarida, mashg‘ulotlarda zamonaviy axborot texnologiyalari asosida o‘qitish metodlaridan foydalanishi;
- o‘qitadigan fan turkumi bo‘yicha avtomatlashtirilgan ta‘lim tizimi uchun amaliy dasturlar paketini yaratishi lozim.

Albatta ta‘lim-tarbiya barcha pedagoglar faoliyati jarayonida yuqori natijaiarga erishishni, faoliyatining a‘lo darajada baholanishi hamda jamiyat tomondan tan olinishini istaydi. Bunga erishish hamda orzu-istakiarining ushalishi uchun pedagogik mas‘uliyat talab qilinadi

Shu o‘rinda savol tug‘iladi. Mas‘uliyat nima? *Mas‘uliyat bu* – Biror ish, hatti-harakat oqibati, natijasi uchun bo‘lgan javobgarlik ma‘nolarini bildiradi.

Pedagog mas‘uliyati esa davlat va jamiyat buyurtmasi asosida yosh avlod savodxonligini oshirish jarayoni uchun javobgarlik hissini shakllantirilganligi bilan bekgilanadi. “Faoliyat - deb yozgan edi, akademik A.N.Leontev – dunyoni o‘zlashtirishning birinchi shartidir”². Shunday ekan pedagogik mas‘uliyatni shakllantirishi va rivojlantirishda faoliyat yetakchidir. Pedagogik mas‘uliyatni shakllantirishda o‘qituvchining pedagogik faoliyati asosiy ro‘l o‘ynaydi.

² A. Xoliqov Pedagogil mahorat Kasb-hunar kolleji o‘quvchilari uchun darslik/; i,— T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2011

Pedagogik mas'uliyat pedagogik mahorat bilan uzviy bog'liqdir. Pedagogik mahorat o'qituvchining kasbiy mahorati va mehnati orqali qo'lga kiritiladi, mehnat esa, faoliyatning tarkibiy qismlari (o'qish, ijtimoiy ish, o'yin, sport mashg'ulotlari va hokazo.) dan biri hisoblanadi. Shu asosda pedagogik faoliyat o'qituvchi mehnatining istiqboli, texnologiyasi, vazifalari va ta'sir ko'rsatish usullarining majmuidir. Pedagogik mas'uliyatni shakllantirish pedagogik sohani mukammal egallash, nazariy, amaliy ma'lumotlarga to'liq ega bo'lish, kasbiy tayyorgarlik ustida tinmay ishlashdan iborat. Shuning natijasida o'qituvchida pedagogik mahorat shkakllanib boradi. Pedagogik mahoratning betakror, noyob, mohir ustasi bo'lish uchun esa o'qituvchi – tarbiyachiga ilhom, ijod va o'z kuchiga ishonch bo'lishi kerak.

Mana shu ilhom, ijod va ishonchni yo'lga qo'yuvchi, uning imkoniyatlarini to'la ishga soluvchi kuch faoliyatdir. Pedagogik mas'uliyatni shakllantirishda pedagogik faoliyat muhim o'rin tutadi. Faoliyat to'la ma'noda usullar, holatlar, shakllarning umumlashgan tizimidan iborat bo'lib, u har xil sharoitlarda ham mavjud bo'ladi.

Pedagogik maqsad-pedagogik mas'uliyatni shakllantirishning muhim me'zoni

Har qanday faoliyat singari o'qituvchilik faoliyati ham maqsad, usul, vosita, obyekt va subyektdan iborat.

Pedagogik maqsad – o'qitish, tarbiyalash va shu asosda ta'lim oluvchilar shaxsini shakllantirishdan iborat. Usul esa tarbiyalanuvchilar obro'sini egallash, hurmatiga sazovor bo'lishi va ta'sir ko'rsatishdir. Pedagogik mehnatning obyekti sifatida – o'qituvchi shaxsi turadi, uning xarakteri, irodasi, ongi, aqli, odob – axloqining asosi hisoblanadi. Pedagogik faoliyat subyekti esa – tarbiyalanuvchiga ta'sir ko'rsatuvchi – pedagogning o'zi. Chunki, u ta'lim oluvchilarga tabiat, jamiyat, tafakkur qonunlari to'g'risida ma'lumot berish uchun, avvalo, ulami o'z faoliyatining obyektiga aylantiradi. Shu tariqa bilimlar o'zlashtiriladi, o'zlashtirilgan bilimlar ta'lim oluvchilarga yetkaziladi. Pedagogik mahorat — bu o'qituvchi - tarbiyachining kasbiy va shaxsiy faoliyati natijasining umumlashmasi sifatida, muayyan bilim, ko'nikma, malakalar yig'indisidan iborat³.

Pedagogik mahoratga ega bo'lgan ta'lim beruvchi – ta'lim oluvchilarda o'qish, o'qitish, tarbiyalash jarayonida diqqatlarini aniq taqsimlash, bilim, ko'nikmalarini, psixik holatlarini boshqara olish va pedagogik texnika madaniyatini o'zlashtirish malakalarini shakllantiradi.

Albatta, bu malakalarni shakllantirishda uzluksiz ta'lim tizimining turlari, ayniqsa, oliy ta'lim muassasalari hamda pedagoglarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish markazlarining o'rni beqiyosdir. O'zining aql-zakovati, ilmiy salohiyati, ma'naviyati, madaniyati bilan bugungi kunda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarga, ijobiy ma'nodagi ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan o'zgarishlarga javobgar shaxs bo'lib shakllanadi va ta'lim islohotlari hujjatlarida belgilangan vazifalarini bajarishga o'z hissasini qo'shadi.

³ A. Xoliqov Pedagogik mahorat Kasb-hunar kolleji o'quvchilari uchun darslik/; i,— T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2011

Shunday qilib, insonning ma'naviy yuksalishi, hayotiy tajribasi, bilimi, xatti-harakati, odob – axloqi, kasbiy mas'uliyati shakllanib, takomillashib boradi. Bu esa pedagoglarning kasbiy mas'uliyatini shakllantirishning ilmiy, nazariy, amaliy jihatdan o'qitishni yanada yuksaltirish, uning samaradorligini oshirishga da'vat etadi.

O'qituvchilik kasbi murakkab va mas'uliyatli kasbdir. Ushbu kasbning sharafli va murakkabligi shu bilan belgilanadiki, u doimo o'zining yagona sohibi bo'lgan inson bilan muloqotda bo'ladi. Ongli va tirik jonzot esa aqliy, ruhiy, hamda jismoniy jihatdan doimo rivojlanishda bo'ladi. Shuning uchun, o'quvchi bilan doimo muloqotda boiganda, unga ta'sir ko'rsatish uchun muntazam ravishda psixologiya, tarbiya nazariyasi kabi fanlarni mukammal o'rganib, o'z kasbiy mahorati ustida muttasil ish olib borishi kerak. Bu o'qituvchidan pedagogik, psixologik va metodik tayyorgarlikni talab etadi. Darhaqiqat, har bir yosh mutaxassisni puxta ilmiy, nazariy bilimlar bilan qurollantirish, egallagan ilmiy bilimlarini amaliy faoliyatda qo'llash, ko'nikma va malakalarga ega qilish, tarbiyalash albatta oson ish emas.

O'qishga ilmiy, ongli munosabat bilan qaraydigan, mustaqil fikrlaydigan, mukammal ma'lumotlarni egallagan, aqliy mehnat madaniyatini o'zida mujassamlashtirgan yoshlarni voyaga yetkazish muhim va davlat ahamiyatidagi vazifadir.

Buning uchun:

1. Pedagog – kasbiy faoliyatning pedagogik yo'nalishlarini aniq belgilay oladigan shaxs bo'lishi lozim. Bu esa o'z navbatida jamiyatning talab va ehtiyojlaridan kelib chiqib, pedagogik mas'uliyatning zamonaviy pedagogik, ilg'or g'oyalari zaminida shaxsga insonparvarlik nuqtayi - nazaridan yondoshish imkonini beradi.

2. Pedagog – pedagogik jarayonni aniq tashkil qilishi, boshqarishi, kutilayotgan natijalarni oldindan loyihalashi va uni ro'yobga chiqarish texnologiyasini, shuningdek, pedagogik jarayonda vujudga kelishi mumkin bo'lgan

nizoli vaziyatlarni oldindan ko'ra bilishi va ulami bartaraf etish uchun tayyor bo'lishi kerak.

Zamonaviy o'qituvchi qiyofasidagi shaxs pedagogik-psixologik jihatdan yuksak tayyorgarlikka ega bo'lishi uchun, unda quyidagi fazilatlar namoyon bo'lishi kerak (so'z yuritilayotgan sifatlar mohiyatan o'qituvchi tomonidan amalga oshirilishi zarur bo'lgan vazifa, burch va mas'uliyatlarni ifodalaydi):

1. O'qituvchi mamlakatimizning ijtimoiy va siyosiy hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar, olib borilayotgan ijtimoiy islohotlar mohiyatini chuqur anglab yetishi hamda bu borada o'quvchilarga to'g'ri, asosli ma'lumotlarni berishi lozim.

2. Zamonaviy o'qituvchining ilm-fan, texnika va texnologiya yangiliklari va yutuqlaridan xabardor bo'lishi talab etiladi.

3. O'qituvchi o'z mutaxassisligi bo'yicha chuqur, puxta bilimga ega bo'lishi, o'z ustida tinimsiz izlanishi shart.

4. O'qituvchi pedagogika va psixologiya fanlari asoslaridan ko'nikma va malakaga ega bo'lishi, ta'lim-tarbiyaviy faoliyatda o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda o'z faoliyati tashkil etishi zarur.

5. O'qituvchi ta'lim-tarbiyaviy faoliyatda pedagogik va axborot texnologiyalarining eng samarali shakl, metod va vositalaridan unumli foydalana olish imkoniyatiga ega bo'lmog'i lozim.

6. O'qituvchi ijodkor, tashabbuskor va tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo'lishi davr talabidir.

7. O'qituvchi yuksak darajadagi pedagogik mahorat, chunonchi, kommunikativ layoqatni, pedagogik texnika sirlarini (nutq, chehra, qo'l-oyoq va gavda harakatlari, mimika, pantomimika, jest) chuqur o'zlashtirib olishga erishishi lozim.

Ayniqsa, o'qituvchi o'zining individual nutq madaniyatiga ega bo'lishi zarur, uning nutqi quyidagi xususiyatlarni aks ettirishi kerak:

- nutqning to'g'riligi;
- nutqning aniqligi;
- nutqning ifodali bayon etilishi;

- nutqning sofliigi (*ya'ni, nutq tozaligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi so'zlardan holi bo'lishi, faqat abadiy tilda ifoda etilishi*); jargon (*muayyan kasb yoki soha mutaxassisliklariga xos bo'lmagan so'zlar*); varvarizm (*muayyan millat tilida bayon etiladigan, o'zga millatlarga xos so'zlarni noo'rin qo'llanilishi*); vulgarizm (*haqorat qilishda qo'llaniladigan qo'pol so'zlar*) hamda konselyarizm (*o'rni bo'lmagan vaziyatlarda rasmiy so'zlardan foydalanish*) so'zlaridan holi bo'lishi;
- nutqning ravonligi;
- nutqning boyligi (*hikmatli so'zlar, ibora va maqollar, matallar hamda ko'chirma gaplardan o'rinli va samarali foydalana olish*);
- O'qituvchining nutqi sodda, ravon va tushunarli bo'lishi kerak.

O'qituvchi pedagogik-psixologik muloqot jarayonining faol ishtirokchisi sifatida o'zida bir qator sifatlarni tarkib topishiga erishishi zarur. Chunonchi, u eng avvalo, mulohazali, bosiq, vaziyatni to'g'ri baholay oladigan, mavjud ziddiyatlarni o'z iroda kuchi bilan bartaraf etishning uddasidan chiqa olishi zarur.

O'qituvchi o'quvchilar, ota-onalar hamda hamkasblari bilan muloqot jarayonida fikrini aniq va to'la bayon etilishiga ahamiyat qaratishda mas'uliyatni his qilishi maqsadga muvofiqdir. Ular bilan munosabat jarayonida so'zni salbiy holatlar haqidagi dalillarni keltirishdan emas, aksincha, o'quvchining (yoki hamkasbi, ota-onalar) muvaffaqiyatlarini e'tirof etishi, ularning yanada boyishiga ishonch bildirishi, u bilan tillasha olishiga imkon beradi. Muloqot jarayonida o'qituvchining so'zlaridan suhbatdoshiga nisbatan xayrixohlik, samimiylik, do'stona munosabat sezilib turishi, shuningdek, imkon qadar ko'tarinki kayfiyatda bo'lishi zarur.

O'qituvchining mazkur talablarga muvofiq keluvchi qiyofasi uning o'quvchilar, hamkasblar hamda ota-onalar orasida obro'-e'tibor qozonishini ta'minlaydi.

Dars – o‘qituvchidan mas’uliyatni talab qiladigan asosiy jarayon

Dars – ta’lim jarayonining asosiy tashkiliy usuli bo‘lib, unda sinf dars tizimining barcha xususiyatlari aks etadi. Darsda o‘qituvchi tashkiliy tartibni va ta’limning muntazamligini ta’minlaydi. Dars bevosita o‘qituvchi rahbarligida aniq belgilangan vaqt davomida muayyan o‘quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta’lim jarayonining asosiy shaklidir. O‘qituvchining o‘quvchilarga pedagogik ta’sir ko‘rsatish mahorati dars jarayonida namoyon bo‘ladi va bunda o‘qituvchidan mas’uliyat talab qilinadi.

O‘qituvchi darsda muayyan tayyorgarlikka ega o‘quvchilar jamoasi bilan faoliyat olib boradi. Darsda o‘qituvchi o‘ziga tegishli mutaxassislik fanining ma’lum bir reja asosida belgilangan mavzusini o‘quvchilarga tushuntirish bo‘yicha ishlaydi. Bilimlarni ta’lim metodlari asosida o‘quvchilar ongiga singdiradi, o‘quvchilarning olgan bilimini muntazam ravishda baholab boradi. Dars doirasida ommaviy, guruhli va individual ta’lim shakllarini birlashtirish imkoniyatlari paydo bo‘ladi.

Darsda o‘qituvchi rahbar sifatida har bir o‘quvchining bilim olish xususiyatlarini inobatga oladi, o‘quvchilarning ta’lim jarayonida o‘rganilayotgan fan asoslarini egallab olishlari, ularning idrok etish qobiliyatlarini rivojlantirish va ma’naviy-axloqiy sifatlarini tarbiyalash hamda shakllantirish uchun qulay sharoitlar yaratadi.

O‘qituvchi darsga tayyorgarlik ko‘rar ekan, asosiy maqsadga erishish uchun ta’lim jarayonining quyidagi talablaridan foydalanib, o‘z imkoniyatlariga erishishi lozim:

- ta’limiy;
- tarbiyaviy;
- rivojlantiruvchi.

Ta’limiy talablarga har bir darsning ta’limiy vazifalarini aniq belgilash, darsni turli axborot vositalari bilan boyitish, yangi o‘rganilayotgan mavzuni ijtimoiy hayot bilan, turmush tarzi bilan bog‘lab mazmunan boyitish va

optimallashtirish, so‘nggi pedagogik texnologiya yutuqlaridan oqilona foydalanish, turli ta‘lim shakli, metodlari va ko‘rinishlarini qo‘llash, dars tuzilishini shakllantirishga ijodiy yondashish, darsni yuksak pedagogik mas‘uliyat asosida yondashishni ta‘minlash kabilar kiradi.

Tarbiyaviy talablardan asosiy maqsad, ta‘lim jarayonida o‘qituvchi tomonidan yangi o‘quv materiali asosida egallangan bilimlardan tashqari uning tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash, o‘quvchilarni umuminsoniy va milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularda tirishqoqlik, tartiblilik, mas‘uliyatni his etish, intizomlilik, erkin fikr yuritish, qobiliyatlilik, e‘tiborlilik, halollikni shakllantirishdir.

Rivojlantiruvchi talablar ta‘lim jarayonida o‘qituvchi o‘z imkoniyatlarini o‘quvchilarda o‘quv-bilish faoliyatining ijobiy sifatlariga nisbatan qiziqishini oshirishga, ijodiy tashabbuskorlik va faollikni rivojlantirishga hamda o‘quvchilarning mudroq qobiliyatlarini uyg‘otishga, ong va tafakkurlarini dars jarayonida shakllantirishga qaratadi.

Shu bilan birga, ta‘kidlash joizki, ta‘limning yordamchi shakllari ham mavjud bo‘lib, ular asosan o‘qituvchining pedagogik tashabbuskorligi natijasida tashkil etiladi. Ta‘limning yordamchi shakllari quyidagilar: turli to‘garaklar, praktikum, seminar, konferensiya, maslahat (konsultatsiya), fakultativ mashg‘ulotlar, o‘quv sayohatlari, o‘quvchilarning mustaqil uy vazifalari.

Ta‘lim jarayonida o‘qituvchiga qo‘yiladigan talablar va ijodiy kayfiyatni boshqarish

Ta‘lim jarayoni o‘qituvchi ijodiy qobiliyatini namoyish etuvchi sahnadir. Yuqorida ta‘kidlab o‘tilgan o‘qituvchilik mahorati hech qachon bir yo‘nalishda qotib qolmasligi kerak. O‘qituvchining ta‘lim jarayonidagi mahorati jamiyatda fan olamida ro‘y berayotgan yangiliklar va hodisalar bilan doimo chambarchas bog‘langan holda shakllanib boradi.

Mamlakatimizda olib borilayotgan ijtimoiy – siyosiy o‘zgarishlar ta’lim sohasida o‘qituvchi oldiga yuksak vazifalarni qo‘ymoqda. Zamonaviy ta’lim o‘qituvchidan quyidagi vazifalarni e’tiborga olishni talab qiladi:

- o‘z mutaxassisligi bo‘yicha eng so‘nggi bilimlardan xabardor bo‘lib borish, ta’limni pedagogik texnologiyalar hamda innovatsion texnologiyalardan foydalanib amaldagi o‘quv tarbiyaviy jarayon qonuniyatlari asosida tashkil etishi;

- ta’limda o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini e’tiborga olib o‘z mahoratini, bilimini va qobiliyatini namoyish etishi;

- o‘quvchilarning qiziqishlari, layoqati va talablarini hisobga olgan holda, ular tomonidan bilimlarni puxta o‘zlashtirilishiga sharoit yaratish;

- o‘quvchilar tomonidan o‘rganilayotgan o‘quv fanlarining o‘zaro aloqadorligini ta’minlash;

- ta’limni tarbiyaviy jarayon bilan o‘zaro aloqadorligi asosida shaxsni har tomonlama kamol topishini faollashtirish;

- o‘quv tarbiyaviy faoliyatning barcha bosqichlarida ta’limning emotsionalligini ta’minlash;

- internet va axborot texnologiyalari asosida fanning eng so‘nggi yutuqlaridan xabardor bo‘lib borish;

- ta’limda o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalari, fikrlash va faoliyat turlarini boyitish maqsadida ular ruhiyatini doimiy o‘rganib borish;

- har bir darsni puxta loyihalashtirish, rejalashtirish, tashxis va taxmin qilish.

Ta’lim jarayonida o‘qituvchi erishishi lozim bo‘lgan yutuqlar ko‘p jihatdan uning ijodiy kayfiyatini boshqara olishi bilan bog‘liq. Ijodiy kayfiyat o‘qituvchi kasbida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan xususiyatlardan biridir. Ijodiy kayfiyat, o‘qituvchi aql idrokini namoyon etuvchi pedagogik mahoratning muhim qirradi hisoblanadi.

Ijodiy kayfiyat – o‘qituvchining ruhiy holatini bir maromda ushlab turuvchi, kasbiy jihatdan ijodkorligini ta’minlovchi, kasbiy xususiyatlarining o‘ziga xos

jihatlarni ko'rsatuvchi, o'quvchilar jamoasiga tez kirishib ketishini ta'minlovchi vositadir⁴.

O'qituvchi o'z ijodiy kayfiyatini vujudga keltirish uchun psixologik yo'nalishlarning xilma-xil usullarini bilishi kerak. Bu darsni fikran xayoldan o'tkazish va loyihalash, har bir o'quvchi qalbiga oson yo'l topa olish mahorati, muloqot madaniyati. O'qituvchi ijodiy kayfiyatini avvalo o'zi yaratadi, bu uning xarakter xususiyatidan, o'z kasbiga nisbatan munosabatidan paydo bo'ladi. Quyida tajribali ustoz o'qituvchilar sinovidan o'tgan, ijodiy kayfiyatni ta'lim jarayonida shakllantirishning ba'zi vositalarini havola etamiz:

- Yangi o'rganilayotgan o'quv mavzusidan o'z ijodiy kayfiyati uchun vositalar qidirish.
- Sinf o'quvchilari bilan bo'layotgan har bir muloqotdan ijodiy kayfiyat uchun motivlar topa olish.
- His-tuyg'u va kechinmalarini yaxshilikka, ijodiy kayfiyatga yo'naltira olish.
- O'quvchilarning nojo'ya xatti-harakatlariga doimiy e'tibor bermaslik va qulay vaziyatda rasmiy, ta'sirchan tanbeh berish.
- Dars jarayonida aslo g'azablanmaslik, o'quvchilar kulgisini achchiq so'z bilan to'xtatmaslik, aksincha to'g'ri qabul qila olish.
- Dars jarayonida muloyimlik, mehr-shafqatli bo'lish ulkan pedagogik yutuqlar kaliti ekanligini unutmaslik.
- Doimiy jiddiylilik va asabiylashish, asab va yurak tizimini tez charchatishini unutmaslik.

O'qituvchining ta'lim jarayonida kasbiy natijadorligi

Mamlakatimiz ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlarning muvaffaqiyatini yuqori saviyadagi umumiy va kasbiy madaniyatga ega, metodologiya va pedagogika sohasida fundamental bilimlarni chuqur biladigan,

^{4 4} A. Xoliqov Pedagogil mahorat Kasb-hunar kolleji o'quvchilari uchun darslik/; i,— T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2011

ta'lim jarayonida pedagogik muammolarni tizimli ravishda olib boruvchi mahoratli va omilkor o'qituvchilarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Shu jihatdan pedagogolarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish muassasalarida asosiy e'tibor o'qituvchilarda ijodiy pedagogik faoliyatning o'ziga xos usullarini shakllantirishga va takomillashtirishga qaratilgan.

O'qituvchilik kasbining mohir ustasi bo'lish, avvalo, shaxsning o'z individual xususiyatlaridan yuqori saviyada foydalanish va individual ishlay olish qobiliyatining qanday shakllanganligi bilan bog'liq. O'qituvchi o'z kasbiy mahoratining shakllantirilganligini bildiruvchi kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalar yig'indisiga, pedagogik muomala madaniyatiga ega bo'lishlik kasbiy – pedagogik natijadorlikning asosiy poydevori hisoblanib, o'qituvchining kasbiga nisbatan shaxsiy tavsifnomasi hisoblanadi.

Ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning muvaffaqiyati o'qituvchi kadrlarning kasb mahorati va savodxonligiga bevosita bog'liq.

Har tomonlama kamol topgan, jamiyatda ilg'or turmush tarziga moslashgan, ta'lim va kasb-hunar dasturlarini hamda pedagogik va axborot texnologiyalarning eng so'nggi yutuqlaridan doimo xabardor, ongli ravishda ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, pedagogik-psixologik jihatdan bilimlarga ega bo'lgan, davlat va oila oldida javobgarlikni his etadigan fuqarolarni tarbiyalovchi o'qituvchida yuksak nazariy va metodologik tayyorgarlik bo'lishi lozim. Hozirgi zamon talablariga mos, axborot texnologiyalari hamda fan va texnikaning so'nggi yutuqlarini o'zlashtirgan, milliy va ma'naviy qadriyatlarimizni ta'lim tizimiga tatbiq eta oladigan o'qituvchidan yanada yuqoriroq kasbiy mas'uliyatni talab qilinadi.

O'qituvchi o'z kasbining mohir ustasi bo'lishi uchun, avvalo o'zining individual kasbiy xususiyatlaridan yuqori saviyada foydalanishi va individual ishlay olish qobiliyatini mukammal shakllantirib borishi lozim.

O'qituvchining ta'lim jarayonidagi faoliyati va darsga tayyorgarligi

Har qanday ta'lim muassasasida tashkil etiluvchi ta'lim jarayonida o'quvchining faoliyati o'qituvchining bevosita rahbarligi ostida kechadi. O'qituvchining vazifasi pedagogik mahorat imkoniyatlaridan foydalanib, o'quvchilarni fan asoslarini chuqur egallashga yo'naltirish, bilim olishga va kasbiy mahorat sirlarini bilishga nisbatan qiziqish uyg'otish, ijtimoiy borliqqa nisbatan erkin va ongli munosabatni tarbiyalashdan iboratdir. O'qituvchi tomonidan ta'lim jarayonini boshqarish quyidagi bosqichlardan iborat bo'lishi mumkin va o'qituvchi o'zining ijodkorligi, pedagogik mahorati nuqtai nazaridan ushbu jarayonni tashkillashtiradi:

- 1) Rejalashtirish.
- 2) Tashkil etish.
- 3) O'quv harakatlari.
- 4) Natijalarni baholash va tahlil qilish.

O'qituvchi faoliyatida **rejalashtirish** bosqichi kalendar-tematik yoki darslarning rejalarini tuzish bilan yakunlanadi. Rejalar, reja-konspektlar yoki konspektlarni tuzish uchun uzoq, jiddiy ijodiy faoliyat lozim bo'ladi. O'qituvchi mustaqil ravishda o'quvchilarning tayyorgarliklari darajasini, ularning o'quv imkoniyatlarini, moddiy baza holatini, shaxsiy (kasbiy) imkoniyatlarini o'rganib chiqishi, o'quv materiali mazmunini tanlab olishi, dars olib borish shakli va metodini ishlab chiqishi kerak.

O'quvchilarga dars o'tish faoliyatini **tashkil etish** uchun o'qituvchi o'quvchilar oldiga o'rganilgan mavzu asosida o'quv masalalarini qo'yishi va uni bajarishi uchun imkoniyatlar yaratishi lozim. Bunda o'quvchilarning faoliyati bilim olishdan iborat bo'ladi. Bilim olish faoliyatining o'ziga xos xususiyati faoliyat qonuniyatlariga egaligidir. Bilim olish borliqni idrok etish, o'rganish, mashq qilish va muayyan tajribalar asosida xulq-atvor hamda ko'nikma va malakalarning mustahkamlanib borishi, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borishi

jarayoni. Bilim olishning ushbu komponenti ta'limiy xarakterga ega bo'lgan faoliyat natijasida rag'batni his etish, ehtiyojning yuzaga kelishidir.

Bilim olishning yana bir komponenti **o'quv harakatlari** sanalab, ular belgilangan maqsadga binoan amalga oshiriladi. O'quv harakatlari o'quv jarayonini tashkil etishning barcha bosqichlarida namoyon bo'ladi. Harakatlar tashqi (kuzatiladigan) va ichki (kuzatilmaydigan) ko'rinishda bo'ladi.

Tashqi o'quv harakatlariga predmetli harakatlar (yozish, rasm chizish, tajribalar o'tkazish); perseptiv harakatlar (tinglash, fikrlash, kuzatish, sezish) hamda nutqdan foydalanish kiradi.

Ichki, ya'ni mnemonik (yunonchadan «mnemonikon» — eslab qolish madaniyati) harakatlarga materialni eslab qolish, uni tartibga solish va tashkil etish, shuningdek, tasavvur va fikrlash harakatlari kiradi.

Natijalarni baholash va tahlil etish o'quv harakatlarining ajralmas qismlari hisoblanadi. Ta'lim jarayonida o'quvchi tomonidan o'zini nazorat qilish, o'zini baholash va o'zini tahlil qilishni amalga oshirish o'qituvchining o'rgatuvchi harakatlari asosida shakllanadi. Bu harakatlarni shakllantirish o'quvchilarni o'z tengdoshlari faoliyatini kuzatishga jalb etish, o'zaro nazoratni tashkil etish, o'rnatilgan mezonlar asosida o'z faoliyati natijalarini o'zaro baholash va tahlil qilishga yordam beradi.

O'qituvchining darsga tayyorgarligi. Darsning samaradorligi uni samarali tashkil etilishi bilan bog'liq. Yaxshi rejalashtirilmagan, yetarlicha o'ylab chiqilmagan, shoshilinch tuzilgan va o'quvchilar imkoniyatlariga moslashtirilmagan dars sifatli bo'la olmaydi. Darsga tayyorgarlik aniq sharoitlarda eng yuqori yakuniy natijaga erishishni ta'minlovchi o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etuvchi tadbirlarni ishlab chiqishdir.

O'qituvchining ma'lum bir fan asosida darsga tayyorgarlik ko'rishida quyidagi uchta bosqich muhim ahamiyatga ega: tashxislash, bashoratlash, loyihalashtirish (rejalashtirish).

- **tashxislashda** o'qituvchi didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtiradi, uning natijalarini belgilaydi. O'qituvchining tashxislashida

o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatlari, ularning faoliyatlari va xulqlari, motivlari, talab va layoqatlari, qiziqish va qobiliyatlari, bilimdonlik darajasi, bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish hamda tuzatish kabi holatlar namoyon bo'ladi.

- ***bashoratlash*** o'qituvchi tomonidan bo'lajak darsni samarali tashkil etilishining turli variantlarini tanlab olib baholash va qabul qilingan mezonlarga muvofiq darsni tashkil etishning eng ma'qul variantini tanlab olish va qo'llashdir.

- ***loyihalashtirish*** (rejalashtirish) o'quvchilarning o'quv faoliyatini boshqarish dasturini yaratish bo'lib, u darsga tayyorlanishning yakuniy bosqichi hisoblanadi. Loyiha (boshqarish dasturi) qisqa va aniq, erkin tuzilgan, o'qituvchi o'zi uchun boshqarish jarayoni (kimdan va qachon so'rash, qayerda mavzuni kiritish, mashg'ulot keyingi bosqichiga qanday o'tish)ni belgilab olishga imkoniyat beruvchi faoliyatdir.

Xulosa

Ushbu o‘rinda shuni aytish mumkinki o‘qituvchining yoshi va ish staji – mehnatga ilmiy yondashish jarayonining turli bosqichlarini aks ettiruvchi, unda ijodiy energiyaning yuzaga kelishidan tortib yetilishigacha va so‘nishigacha bo‘lgan obyektiv-shaxsiy xususiyatlarni o‘z ichiga oladi. Sotsiologlar bu xususiyatlarni keksayishni hamda g‘ayrat va optimizmni yo‘qotishni tan olmaydigan pedagogik mehnatning o‘ziga xos xususiyatlari bilan bog‘lab o‘rganish zarurligiga e‘tiborni qaratishadi. O‘qituvchining yosh ko‘rsatkichi – bu keksayish emas, balki yoshlik hislatlarini va shijoatini saqlab qoluvchi, har bir yangi avlod dunyoqarashiga ko‘nikma hosil qilib, o‘ziga singdira oladigan, ularni tushunadigan, hayotiy tajribalar asosida donishmandlik mohiyatini ko‘rsatuvchi holat ko‘rsatkichidir.

Tadqiqotchilarning aniqlashicha, yosh o‘qituvchilar ko‘p holatlarda 50 yoshdan oshgan yoki nafaqa yoshidagi tajribali o‘qituvchilarga taqlid qilish uchun ularni o‘zlariga obyekt sifatida tanlashlari tasodifiy hol emas. Bu ularni pedagogik faoliyatda uchraydigan ko‘plab ziddiyatlardan oson chiqib ketishni ta‘minlaydi.

O‘qituvchining mehnat faoliyatida yosh muammosining ahamiyati ko‘plab ilmiy-tadqiqot ishlarida keng yoritilgan. Ushbu tadqiqot ishlari o‘qituvchining kasbiy “cho‘qqilarni zabt etishi”, pedagogik krizislarni boshidan kechirishini, o‘z mehnatidan ko‘ngil sovushlarini, ba’zida “tinchlanish” davrini o‘tagan yuzlab yosh mutaxassislarning o‘qituvchilik kasbiga “singib ketishi” naqadar murakkab va shiddatli jarayon ekanligini aks ettiradi. Gap bu yerda ish stajida ham, o‘quvchilar

yoki o'qituvchilar jamoasida ham emas, balki shaxs hayotiy faoliyatining turli tomonlariga obyektiv ta'sir qiluvchi yosh xususiyatlarida bo'lib, bu xususiyatlar hayot va kasbga munosabatlarni, o'zining ruhiy qadriyatlarini va risolalarini o'zgartiradi.

Ushbu muammolar bevosita o'zining keyingi tadqiqotlarini kutmoqda, uning amaliy mazmuni ham muhim: ta'lim muassasalariga butun umrini bag'ishlagan keksa otaxon va onaxon o'qituvchilarni qanday qilib saqlab qolish, o'qituvchiga esa yosh bo'lib qolishga qanday yordam berish mumkin. Qo'yilgan muammo tabiiy holda mamlakatimizda ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning demokratik jamiyat qurish uchun naqadar dolzarb ekanligini yana bir bor bildiradi.

Pedagogik mas'uliyatga ta'sir qiluvchi obyektiv-shaxsiy omillar guruhida **yosh o'qituvchining kasbiy turg'unligi** ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, u o'qituvchining kasb tanlashida o'z tanlovining to'g'riligiga va asosliligiga ishongan holda uzoq vaqt davomida faoliyat ko'rsatishidir deb talqin qilinadi. Mehnat jamoasini tadqiq qilishda kasbiy turg'unlik kadrlarning aniq va bir maromda potensial oquvchanligiga asosan aniqlanadi. O'qituvchi kadrlarning potensial oquvchanligida – ishini yoki o'z kasbini o'zgartirishni xohlovchi pedagoglarning miqdoriy va sifat darajasi tarkibi hisobga olinadi. Bunda ta'lim muassasasida, yoki biror lavozimda uzoq vaqt mehnat qilgan xodimlarning miqdoriy va sifat ko'rsatkichi hisobga olinadi.

Kasbiy turg'unlikning ahamiyati o'qituvchilarning mehnat faoliyatini aniq bir qolipga solib o'rganishda muhim rol o'ynar ekan, uning quyidagi jihatlariga e'tibor qilinishi lozim:

- o‘qituvchida ish joyini yoki kasbini o‘zgartirish istagining mavjudligi va ifodalanganlik darajasi;

- o‘qituvchining o‘z kasbini o‘zgartirishiga turtki bo‘lgan sabablar yoki shart-sharoitlar;

- boshqa biror kasbni tanlab, unda ishlash istagi turtki bo‘lgan hodisalar yoki voqealar;

- o‘qituvchining bir joyda uzoq vaqt pedagogik faoliyat olib borishining asosiy motivlari va sabablari;

- yangi kasbni tanlab, unda muvaffaqiyatli faoliyat olib borishga turtki bo‘lgan motivlar va sabablar.

O‘qituvchilik kasbini o‘zgartirishni istamagan holda, pedagogning o‘z ish joyini tez-tez o‘zgartirish holatlari alohida tahlil qilinadi. O‘qituvchining kasbiy turg‘unligi ko‘pincha “ta’lim muassasasiga bog‘lanib qolganlik” iborasi bilan izohlanadi. O‘z kasbiga nisbatan mehr–muhabbati tufayli ta’lim muassasasiga bog‘lanib qolish – bu o‘qituvchilar jamoasi bilan birlashib ketish tuyg‘usi, ta’lim muassasasiga dahldorlik, javobgarlik hissi, ta’lim muassasasini qadrdon uyi sifatida qabul qilganligi uchundir. Intellektual darajada ta’lim muassasasiga bog‘lanib qolish o‘qituvchilar jamoasining qadriyatlarini, uning istiqbol rejalarini rivojlantirish g‘oyalarini ongli ravishda qabul qilish, ta’lim muassasasi ma’muriyatining obro‘ – e’tibori, yutuq va kamchiliklarini o‘ziniki deb bilish, jamiyatimiz tomonidan ta’lim sohasida olib borilayotgan islohotlarni ta’lim muassasasi hayotiga tatbiq etish, ta’lim muassasalarida zamonaviy talablar darajasida integratsion yangiliklarni, axborot texnologiyalarini joriy etishga intilish, sog‘lom turmush tarzini

yaratishga urinishda, bolalarga mehr qo'yib ular bilan ishlash istagida va boshqalarda namoyon bo'ladi.

Ta'lim muassasasiga qiziqish bilan bog'lanib qolishlik ishga kirishuvchanlikni, mehnat faolligini oshirishni, o'z kasbiga sadoqatli bo'lishni, qiziqishni talab etadi. Ayniqsa, pedagogik mas'uliyat – bu o'qituvchining atrof–muhit bilan hayotiy muhim aloqalarini ijodiy yo'naltirish yoki o'zgartirishni amalga oshiruvchi xususiy dinamikasidir.

O'qituvchining faolligi uning subyektivligi ifodasi sifatida ikki yo'nalishda olib boriladi: me'yoriy holatlarni yuzaga keltiruvchi jamiyatimiz talablariga tez moslashuvchanligi (adaptivlik), har qanday salbiy, ziddiyatli holatlardan chiqishda, qiyinchiliklarni mustaqil ravishda o'zi engishida, o'z tajribasiga va bilimlariga tayangan holda yangiliklar yarata olish imkoniyatini beruvchi kreativligida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi Qarori. 2018-yil 19-fevral, PQ-3549-son. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 20.02.2018-y., 07/18/3549/0790-son.
2. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi. T.: "O'zbekiston" nashriyoti, 2016.
3. Musurmanova O. Pedagogik texnologiyalar – ta'lim samaradorligi omili. – T.:Yoshlar nashriyot uyi, 2020. 41-b.
4. Ibragimov A.A. Pedagogning individual ta'lim trayektoriyasini loyihalash va amalga oshirish. Uslubiy qo'llanma. – Samarqand. SamDCHTI, 2020.
5. Choriyev R.K. Malaka oshirish tizimini modernizatsiyalashning o'ziga xos xususiyatlari// Zamonaviy ta'lim. – Toshkent, 2014. №2. B.22-25. 24-25bb.
6. A. Xoliqov Pedagogil mahorat Kasb-hunar kolleji o'quvchilari uchun darslik/; — T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2011
7. Sodiqova T. Murabbiy kim?... – T.: "Toshkent islom universiteti", 2006.
8. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005.-
9. Suxomlinskiy V.D. Bolalarga jonim fido. – T.: "O'qituvchi", 1984.
10. Tarbiyaviy ish metodikasi. //Pedagogika institutlari uchun o'quv qo'llanma (L. I. Ruvinskiy tahriri ostida). – T.: "O'qituvchi", 1991. – 376 b.
11. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. //"Muloqot" jurnali, 1998 yil, 5-son.
12. Tolipov O'., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot.- T.: Fan, 2005.
13. Турбовской Я.С., Провоторов В.П. Диагностическийе основы целеполагания в образовании. – М.: ИТО и ПРАО, 1995.- 116 с.

14. Turg'unov S.T., Maqsudova L.A. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish. – T.: “Fan”, 2009. – 168 b.
15. O‘zbek pedagogikasi tarixi. //A.Zunnunov tahriri ostida. – T.: O‘qituvchi, 1997. – 272 b.
16. G‘oziyev E. Psixologiya. – T.: O‘qituvchi, 1994.

Mundarija

1. Kirish.....	3
2. Pedagogik maqsad-pedagogik mas'uliyatni shakllantirishning me'zoni.....	6
3. Dars – o'qituvchidan mas'uliyatni talab qiladigan asosiy jarayon	10
4. Ta'lim jarayonida o'qituvchiga qo'yiladigan talablar va ijodiy kayfiyatni boshqarish	11
5. O'qituvchining ta'lim jarayonida kasbiy natijadorligi	13
6. O'qituvchining ta'lim jarayonidagi faoliyati va darsga tayyorgarligi.....	15
Xulosa	18
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati	22

